

Sajtóelmélet és műfajismeret

Elméletellenes ország vagyunk. Ez a megállapítás némi ellenkezést válthat ki, hiszen köztudott, hogy a magyar oktatásügy egészének azt szokták felróni, hogy túlságosan elméletcentrikus, ellentétben például az amerikai-val. Ami nem azt jelenti, hogy a gyakorlati oktatásnak nincs semmi szerepe nálunk, csupán azt, hogy a gyakorlat mögött elutasítanak minden elméleti alapvetést. A gyakorlatot attól tartják gyakorlatnak, hogy a mögött nincs semmiféle elmélet. Egyes szakterületeken, például az újságírásban is, gyakran kísérik, ha a hétköznapi tevékenységhez elméleti alapokat keresnek. Az a vélekedés, hogy a kutyát se tanítja senki ugatni, aztán mégis tud, tehát az újságírást sem lehet tanítani, csak gyakorlatban, a szerkesztőségekben, az elektronikus média műhelyeiben, sok idős kolléga máig dédelgetett – és gyakran hirdetett – elképzelése a szakmájáról.

Hosszú előtörténete van annak, hogy ez miért alakult így nálunk, és érdekes módon kezdetben inkább nyelvészek voltak más véleményen. Igaz, ők elsősorban az újságírók nyelvi oktatását tartották nagyon fontosnak. Figyelemre méltó példája ennek a Magyar Nyelvőrben 1918-ban megjelent írás. Szerzője Komjáthy Sándor, aki Újságírók Főiskolájának igényét jelentette be, két részben publikált tanulmányában. „Nem szabad túrni – írja egyebek között –, hogy egyetlen éretlen érettségivel valaki a nemzet instruktorának csapjon fel.” Később Zsedényi Béla, aki akkor a Miskolci Evangélikus Jogakadémia professzora volt – nevét sokan onnan ismerhetik, hogy 1945-ben a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke lett – speciálkollégiumot hirdetett az újságírás témakörében. Előtte azonban körbejárta Németországot, ahol 1927-ben már Münchenben és Lipcsében sajtótudományi tanszékek működtek, sőt: Lipcsében már hallgatók is beíratkozhattak erre a tanszékre. Zsedényi arról is tud, hogy akkor már Amerikában 28 állami és 50 alapítványi egyetemen gyakorló újságíróképzés folyik. (Arról talán nem tudott, hogy Pulitzer József jóvoltából, a századeleje óta önálló újságíró egyetem működött – s működik máig – New Yorkban.) Németországból hazatérve tapasztalatairól kis könyvecskét is írt A sajtótudomány létjogosultsága és feladatai címmel, ami Miskolcon jelent meg 1929-ben. Ebből kiderül, nem tartja kizártnak, hogy egyszer, később mifelénk is meg kell majd próbálkozni az újságírók gyakorlati képzésével, de első lépésként pusztán elméleti kutatásokat javasol. Sajnálatos módon ezek a kutatások sem indultak meg akkor.

Annak felismerése pedig, hogy az újságírás leggyakorlatiasabb részét, a műfajokat és azok egymáshoz való viszonyát is tisztázni kellene elméletileg, fel sem merült. Solt Andor, aki eredetileg drámatörténész volt, de átvezényelték az Eötvös Egyetem Újságíró Tanszékére, frissen szerzett tapasztalatai alapján írt egy dolgozatot a Magyar Sajtó című szaklapban 1956 tavaszán, amelyben a műfajismeret oktatásához elméleti alapvetést lát szükségesnek. Sajnálkozva állapítja meg, hogy „a formalizmus veszélyétől való félelem miatt nem foglalkoznak még szakemberek sem a sajtóműfajokkal”. S hogy ez a félelem nem volt alaptalan, azt jól mutatta Dersi Tamás esete, aki – később – megpróbálta a műfajok viszonyrendszerét tisztázni. Ennek az lett az eredménye, hogy őt, aki akkor szinte egyedül foglalkozott az országban sajtótudománnyal, akinek köszönhető, hogy a Magyar Sajtó nagy összefoglaló munkájának legalább két vaskos kötete elkészült, sürgősen leváltották az Újságíró Szövetség Sajtótudományi szakosztályának az éléről.

Most nincs rá időm felsorolni azokat a további lépéseket, amelyek végül egy műfajismereti tankönyv megszerkesztéséhez és most már a 7., lényegesen átdolgozott és egy egész új fejezettel bővülő, kiadás előkészületéig vezettek.

Két összefüggésben szeretnék kifejtetni néhány gondolatot a műfajismeret elméleti kérdéseiről.

Az egyik, hogy lehet-e, érdemes-e törvényszerűségeket, szabályokat keresni és meghatározni, s mintegy ráerőltetni a gyakorlatra? Bocsássanak meg a triviális, de talán szemléletes példáért. A magasugrás igazán „gyakorlatias sportág”, bizonyosfajta tehetség nélkül próbálkozni sem érdemes vele. A testnevelés és ezzel összefüggésben az orvostudomány, mégsem mellőz olyan vizsgálatokat, hogy mondjuk, milyen izomerő kell ahhoz, hogy egy 70 kilogrammos súlyt átemeljünk 210-220 centiméteren. Vagy mikor lehet a repülő test súlypontját, a most divatos háttas, kitalálójáról floszbörinek nevezett stílusban, a lécc fölé emelni. Az étkezési normákról és a terhelési menetrendről most nem is beszélek. Természetesen egyetlen, „tudományosan megalapozott” edzőnek sincs semmi biztosítéka, hogy a tanítványából olimpiai bajnok lesz, de talán több esélye van erre, mint annak a kollégájának, aki csak a maga korábbi magasugró tapasztalatai alapján próbál foglalkozni ugrójával, s még az esetleges, tőle lényegesen eltérő, testalkatot, súlyt sem veszi figyelembe.

Ennél komolyabb példákat is mondhattam volna, de talán ezzel a végleteken „gyakorlatias” tevékenységgel kapcsolatban felmutatható elméleti alapozás jól érzékelteti, mire gondolok. Miközben én sem hiszek – főleg az amerikai – példákban, amikor a gyakorlat minden kis mozzanatát elemeire bontják, és cellapok meg spirálos könyvek kivehető lapjainak a segítségével akarnak elméleti alapokat biztosítani a gyakorlati tevékenységekhez. Az

elmélet használhatósága igen nagy mértékben személyiségfüggő, és a mi szakmánkban ugyanilyen jelentős a „médiafüggés” is, ami azt jelenti, hogy másképpen hasznosulhatnak az elméleti ismeretek egy bulvárlapban, egy értelmiségi elitlapban, egy folyóiratban vagy a kereskedelmi televíziózásban. De az elméleti alapok elsajátítása semmiképpen sem felesleges tudálékoskodás.

Akkor mégis milyenek azok az általánosítható szabályok, amelyek elméleti alapokként felhasználhatóak? Vannak-e ilyenek egyáltalán, s ha vannak, mennyire korfüggőek, mennyire kötődnek bizonyos médiatípusokhoz az írott vagy az elektronikus sajtóban?

Nem szeretnék, nem is tudok, valamennyi kérdésre válaszolni, de egy-némelyikére megpróbálok feleletet adni. Műfajról – általában – csak akkor érdemes, akkor lehet beszélni, ha vannak felismerhetően azonos, akár tartalmi, akár formai jegyek. Csak ezek alapján lehet, műfaji értelemben, csoportokról beszélni. Ha vannak ilyen felismerhető, azonosítható elemek, akkor ezek és csak ezek lehetnek a keresett műfaji szabályok. Ezek egymásra épülő rendszere is általában meghatározható, ezért a gyakorlatban is felhasználható.

Nem úgy, mint a matematika vagy általában a természettudomány törvényei, bár érdemes figyelni arra, hogy a fizika egyes, eddig elfogadott törvényeit ma sokan vitatják. (Nemrég láttam egy BBC-filmet a szobahőmérsékleten létrehozható magfúzióról, amit a tekintélyes fizikusok nagyobb csoportja képtelenségnek tart, mert szerintük ez ellentmond az atomfizika törvényszerűségeinek. Mások viszont esküsznek rá, hogy ez igenis lehetséges, bár még nem tudják pontosan a jelenség magyarázatát, de számtalan, a világ különböző laboratóriumaiban megismételt kísérlet igazolja, hogy ilyesmi létezik. S ennek azért van óriási jelentősége, mert ha a kísérleteken túl is megtalálják a hasznosítás technikáját, akkor az emberiség odahagyhatja a szén és az olajat, mint eddig legfőbb energiaforrásait. A fizikusok vitájának tehát nem akármilyen tétje van.)

A műfaji szabályok természetesen még vitathatóbbak, de léteznek és használhatóak. Az én elképzeléseim szerint valahogy úgy, mint a hagyományos sorvezető, ami a levélpapír alá rakva, lehetővé teszi, hogy szép, rendezett és egyenes sorokkal írjunk, mondjuk, a kedvesünknek – ha még egyáltalán írunk leveleket. Sokan, bizonyos gyakorlat vagy jó megfigyelőkészség alapján, a műfaji „sorvezető” nélkül is elég megbízhatóan írnak hírt, tudósítást, riportot vagy publicisztikát. Ám éppen a kezdők, a tanulók számára egy ideig nagyon használható „segédeszköz” a műfajismeret sorvezetője. Ezzel összefüggésben felmerülhet, hogy törekedni kell-e ezeknek a szabályismereknek az egységesítésére az oktatásban? Törvénnyel, egyébként sem létező külső erőszakkal, előírásokkal nem lehet és nem is szabad és nem is érdemes

ezt az „egységesítést” erőltetni. Ilyen vitákkal, mint ez a mostani, publikációkkal, a vizsgatapasztalatok kicserélésével viszont érdemes elősegíteni, hogy a műfajt oktató tanárok, legalább néhány alapkérdésben, közelítsenek egymás véleményéhez.

A másik gondolatsor, amit még szeretnék kifejtteni az, hogy manapság a legdinamikusabb fejlődési lehetőségeket a különböző tudományágak határterületein találni. A műfajelmélet, mint a sajtótudomány egy szűk szegmense, határterületein sokszor érintkezik az informatikával és az irodalomtudománnyal.

Az informatika különösen fontos, mert talán bizonyítani sem kell, hogy minden információ forrása: bármiféle változás egy korábbi állapothoz képest. Tekintettel az élet minden területének állandó változásaira, az élet, a világ szüntelenül eláraszt bennünket friss információkkal. Ez forrása minden hírnek, ami viszont minden műfajok alapja. A puszta, cím nélküli hírtől kezdve az interjún, riporton, a publicisztika legkülönbözőbb formáin át az irodalom határterületét is képező esszéig. Természetesen minden változásról beszámoló hír annak függvényében hasznosítható, értékesíthető a média számára, hogy melyik milyen széles és milyen típusú fogyasztók számára „csomagolja az információkat”.

Ugyancsak az információelmélet ad magyarázatot, képletet a hírek szenzációértékére vonatkozóan. Közismert, hogy az információ értéke annál nagyobb, minél több benne az addig ismeretlen elem. (Az ismert és ismeretlen elemek bizonyos arányának megtartása mellett természetesen, mert a csupa ismeretlen jel nem dekódolható.) A média hírei is annál szenzációsabbak, minél több váratlan, a bekövetkeztével legkevésbé számítható esemény szerepel benne. Gondoljanak földrengésekre, barlangba szorulásra vagy Diana hercegnő autóbalesetére. (Szeretném itt megjegyezni, hogy az én megítélésem szerint a hír értéke és szenzációértéke nem ugyanaz: a kettő eshet egybe, de ez nem mindig következik be.)

Végül az irodalomtudománnyal közös határterületek. Az irodalom műfajait igen sokan és sokféleképpen definiálták, de egy meghatározásban nagyjából mindenki egyetért. Abban ugyanis, hogy alapvetően három nagy csoportja létezik, s ez a líra, epika, dráma. A Wallek–Worren szerzőpáros kitűnő könyvében, Az irodalom elméletében nagyon ésszerű magyarázatát adják a különbségtételnek. Ennek az a kritériuma, hogy a szerző miként van jelen a művében. A líra az a műfaj, ahol a szerző a legszemélyesebben, közvetlenül van jelen. Természetesen akkor is, ha minduntalan nem utal önmagára a versben. Ezzel szemben a dráma az a műfaj, ahol a szerző megpróbál leginkább elbújni a szereplői mögött. (Gondoljuk Shakespeare-re, aki nyilvánvalóan nemcsak Hamlet bőrébe búj, hanem Poloniuséba, Claudiuséba, sőt Ophéliáéba is.) Az epika viszont olyan átmenet a kettő között, ahol a szerző

közvetlenül is megszólalhat, mint a lírai énje, más szereplők bőrébe is bújhat – gondoljunk Flaubert-re, aki azt mondta, hogy „Bovaryné én vagyok” –, és benne lehet a leírt tárgyakban, a természetben is.

Jóllehet a funkció, a feladatok tekintetében alapvetőek a különbségek az irodalom és az újságírás között, mégis, azt hiszem, nem nehéz felfedezni, hogy a sajtóműfajok három nagy csoportja, lényegét tekintve, ugyanezen kritériumok alapján, ugyanígy meghatározható. A lírának megfelel a publicisztika, a drámához hasonlóan a hírben, információban, tudósításban „el kell tüntetni magát” az újságírónak, és itt is van egy átmeneti műfaj, a riport, ami nagyon nagy hasonlóságot mutat egyébként is a novellával, de a magam – vitatható – besorolása alapján, ide tartozónak vélem a portréinterjút is.

Szabadjon kölcsönvenni még egy idézetet, ez alkalommal egy Person nevvű irodalomtudóstól, aki ezt írja: „Az irodalmi műfajokat intézményes imperatívusznak kell tekinteni, melyek kényszeríthetnek ugyan, de teret engednek az író kényszerítő befolyásának is.” Az irodalmi műfajok ilyen „laza” felfogása ellenére, senki sem vonja kétségbe, hogy 12-14 éves gyerek előtt, már az általános iskolában, szó essék az irodalmi műfajokról. Hogyan lehetne hát kétségbe vonni a sajtóműfajok elméleti kérdéseinek oktathatóságát a jövőendő újságírói számára?